Sfîntul Vasile cel Mare. Filologie şi teologie

Dionisie Constantin (Policarp) PÎRVULOIU

2009 was chosen by the Romanian Patriarchy „The Year of the Cappadocian Fathers". Saint Basil the Great is, probably, the most famous Cappadocian Father. His work, beyond the theological value presents also a linguistic and philological relevance, not only in the context of Greek Language and Hellenistic Literature, but also regarding the interference of theology with language. His polemics with the Arians Heretics implied a very developed discussion concerning origin, structure and essence of the human language, language which, in those days became the vehicle of the Christian Doctrine. We present in this article a few remarks, observations and problems with significative relevance concerning these problems. Saint Basil sustained with arguments that the human language is conventional, not absolute and it is a simple instrument for communication, and the authentic theological language is one of experience and spiritual life.

Filosofie şi Teologie. Antichitatea tîrzie a cunoscut o continuă confruntarea polemică între cultura greco-latină şi creştinism, prima încercînd să-l asimileze pe cel de al doilea şi să-l integreze sistemului ei cultural de natură sincretică. Dacă în primele veacuri disputa se va duce în special pe plan religios, începînd cu veacul al IV-lea „ostilităţile" vor fi purtate şi la nivel cultural. În noua epocă de libertate religioasă şi de creştinare treptată a imperiului roman, teologia creştină va fi pusă în situaţia de a-şi defini cu claritate statutul său cultural. Astfel Biserica creştină îşi va actualiza mesajul său revelat la formele de exprimare şi la categoriile conceptuale specifice culturii antichităţii tîrzii. Devenind progresiv majoritari în imperiul roman, creştinii, deşi vor fi biruitori împotriva păgînismului pe plan politic, religios şi social, totuşi, în domeniul cultural vor mai avea de înfruntat puternica opoziţie a filosofiei greceşti, pentru care teologia creştină era „nebunie"(*1 Co* 1,23). Astfel, opoziţia dintre teologia creştină şi cultura filosofică a antichităţii se va transfera în planul dezbaterii de idei continuîndu-se în interiorul Bisericii prin acţiunea corozivă a ereziilor. Acestea din urmă, precum remarcase deja Sf. Apostol Pavel, nu erau altceva decît glasul gîndirii filosofice antice, manifestări ale acesteia înveşmîntate în strai creştin.

Conflictul care a mobilizat nu doar personalităţi de prim rang ale Bisericii, ci, din nefericire a determinat şi ingerinţa puterii imperiale în chestiunile teologice, se reducea de fapt la cel dintre raţiunea elenică şi credinţa creştină revelată, sau altfel spus la cel dintre filosofie şi teologie, dintre cugetarea omenească şi Revelaţie. Aşadar, Părinţii Bisericii implicaţi în polemica antiariană luptau nu doar împotriva

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

ereziei, ci, în primul rînd, împotriva tentativei de a subordona teologia filosofiei, sau, mai exact de a transforma creştinismul într-o filosofie ca oricare alta printre mulţimea de şcoli filosofice ale antichităţii. Părinţii Capadocieni (Coman, 1995:103) în special au deconspirat şi au militat cu tărie împotriva încercării de a cuprinde cu limitata raţiune omenească tainele cele mai presus de logică ale creştinismului. „Perla şi blazonul culturii greco-latine" (Coman, 1995:103) filosofia încerca, fără menajamente, să asimileze teologia creştină.

În mare măsură disputele dintre ortodocşi şi arieni din veacul al IV-lea p. Chr. au fost de natură terminologică. Lingvistica îşi făcea astfel o furtunoasă intrare în teologie. Mai mult, în noul context al libertăţii religioase, teologii creştini au înţeles că de acum înainte nu mai pot ignora modalitatea exprimării dogmelor, nici stilul tratatelor teologice şi mai ales alegerea şi definirea clară a termenilor dogmatici. Înfruntînd ereticii antitrinitari, Părinţii au fost aşezaţi în faţa spinoasei probleme a relaţiei dintre numele şi fiinţa lucrurilor. Era mai vechea problematică a dialogului platonic *Cratylos* transferată în planul dezbaterii teologice.

Sfîntul Vasile cel Mare a abordat această problematică în scrierile sale. Ca şi ceilalţi capadocieni, episcopul de Caesareea Capadociei a recurs la limbajul filosofiei contemporane, operînd însă o sensibilă şi semnificativă „transmutaţie a limbajului" (Lossky, 2006:46), făcîndu-l apt să primească un nou conţinut, cel al realităţilor teologiei creştine. Însă, modelul şi izvorul oricărui limbaj teologic creştin îl constituie limbajul Sfintei Scripturi.

1. Consideraţii basiliene privind specificul limbajului biblic. O trăsătură a Scripturii, asupra căreia ca insista în mod special Sfîntul Vasile este precizia limbajului. Aceasta este recomandată insistent teologilor creştini şi mai ales participanţilor la numeroasele sinoade care se desfăşurau în acea perioadă pentru a defini dogma hristologică, cu atît mai mult cu cît de definirea unanim acceptabilă a semnificaţiilor termenilor aflaţi în dispută depinde pacea, armonia şi unitatea Bisericii universale (Hans Frieiherr von Campenhausen, 2005:142 ş.u.). Avertismentul şi pledoaria Sfîntului pentru ἀκριβεία[1] în discursul teologic este mereu actual: „σκόπει τῶν ῥημάτων τὸ ἀκριβῆς"[2]. „Noi creştinii nu alegem ca voi cuvintele pe care le folosim, nici nu urmărim aşezarea lor armonioasă. La noi nu sînt cizelări de cuvinte, nici nu căutăm cuvinte care să sune frumos la ureche, ci, în orice împrejurare, preferăm cuvintele cu înţeles bun" (*Omilii la Hexaimeron,* VI, 2, în Sf. Vasile cel Mare, 1986:133).

Înscriindu-se în tradiţia biblică a simplităţii şi conciziei stilului, Sf. Vasile va utiliza şi el un asemenea limbaj, recomandîndu-l stăruitor întregii teologii creştine.

Sfîntul Vasile cel mare este conştient că simplitatea stilului biblic a constituit unul dintre motivele respingerii Scripturii de către intelectualii păgîni care nu conştientizau că universul estetic biblic, de factură ebraică este mult diferit de canoanele normative artistice greco-latine, considerate drept criterii unice ale

[1] P.G. 29, 217, A, *Hom in Ps.* I.
[2] „Ia aminte la precizia limbajului" (*trad. noastră*).

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

valorii literare. Tot ce nu era clasic devenea *barbar* şi lipsit de valoare şi interes[3]. Origen răspunsese deja lui Celsus (cf. *Contra Celsum* I, 62) care dezavua Scriptura pe criteriul unor astfel de prejudecăţi estetice clasicizante.

De aceea, îndemnul pentru orice creştin este evident: „nu alerga la miturile păgînilor, ci primeşte smerenia glasului din cuvîntul evanghelic!”[4].

Scriitorul capadocian admite că limba Evangheliei este simplă şi necăutată, dar observă fenomenul paradoxal că acest limbaj auster şi lipsit de podoabe stilistice a avut un succes neaşteptat. Explicaţia se află în adevărul (ἀλήθεια) şi puterea harică a acestor cuvinte pătrunse de Duhul Sfînt. Apostolii au fost astfel „buzele lui Hristos” – χείλη Χριστοῦ.

Sfîntul Vasile este pe deplin conştient de existenţa unor termeni specifici limbajului biblic, care nu se regăsesc în alte opere profane, sau care au sensuri specializate pentru noţiuni şi concepte teologice. Totodată, sesizează şi unele diferenţe morfologice sau sintactice în „greaca creştinilor.” Oferim cîteva exemple:

De pildă despre termenul ἀγλλίασις[5]- „bucurie foarte mare, exaltare”, Sfîntul Vasile remarcă faptul că acest substantiv, ca şi verbul de la care derivă, ἀγλλιάω– “a exulta” nu se regăsesc în literatura profană, ἀγλλίασις fiind un cuvînt uzual doar în Scriptură(cf. P. G. 29, 324, A, *In Ps.* XXXII).

De asemenea, Sfîntul emite şi interesante consideraţii despre „tăria, firmamentul” cerului, στερέωμα (*Homil in Hexaim.* III, 4).

Este notat sensul special al verbului ἐξομολογεῖν[6] - „a oferi har” (cf. P. G. 29, 313, A, *In Ps.* XXIX); nuanţele subtile şi specifice ale termenului creştin latin *confiteri* se explică prin relaţie de calc semantic cu acest cuvînt grecesc.

Scriitorul capadocian îl menţionează şi pe σωτηρία– „mîntuire” (cf. P. G. 29, 472 C), în legătură cu care citează Luca 3, 6: „şi tot trupul va vedea mîntuirea lui Dumnezeu”.

Episcopul de Caesareea înregistrează şi diferenţa de sens a cuvîntului grecesc παροιμία - „proverb”, care, treptat va dobîndi înţelesul de „limbaj criptic, alegoric”.

Θεός este menţionat ca desemnînd atît pe Adevăratul Dumnezeu, cît şi pe idoli (*Epist*. 189).

Menţionînd un alt termen specific *Septuagintei*, κόσυμβος („margine, bordură; tiv, ciucure” atrage atenţia asupra rarei sale utilizări în rest: „οὐ πάνυ δὲ η του κοσύμβου λέξις τῇ ῾Ηλληνικῇ συνήθεια καθωμίληται” (P. G. 30, 321 B);

[3] Şi Tertulian şi Augustin au dispreţuit iniţial scrierile creştine din aceleaşi raţiuni.

[4] P. G. 29, 409 A. „Nu alerga la miturile păgînilor, ci primeşte smerenia glasului din cuvîntul evanghelic”

[5] Pe care dicţionarele limbii greceşti (cf. Liddel Scott, Bailly) nu-l înregistrează decît ca aparţinînd autorilor iudei şi creştini.

[6] De unde va deriva ejxomolovgesiç- manifestarea exterioară a celei de a doua pocăinţe prin practici obişnuite în antichitatea creştină, cînd ritualul pocăinţei putea fi şi public, nu numai secret şi anume prin post, rugăciuni, îngenuncheri, acoperirea capului cu sac şi cenuşă şi a trupului cu zdrenţe negre etc.

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

totodată sesizează şi derivarea specifică *Septuagintei*, Facerea 28,33-34, κοσυμβοτός – „tivit cu ciucuri", aplicat la veşmintele marelui preot.

Semnalează chiar şi unele particularităţi sintactice ale limbii biblice, precum nominativul care urmează în general după οὐάι (G. J. M. Bartelink, 1963:93) (cf. P.G. 30, 216 B, *Comm. In Is.* I) şi adeseori, precum Origen, oferă adnotări filologice explicative pentru unele expresii şi termeni ale stilului biblic (συνήθεια τῆς Γραφῆς) de pildă expresia „a-şi deschide mîna - a face milostenie" (*Ps* 17,13) – ἀνοίγειν τὴν χείραν(P. G. 30, 572A) o consideră ca specific biblică, la fel şi expresia „tot capul" - πάσα κεφαλή (P. G. 30, 145C).

Alteori semnalează că termenii λαός (popor) şi ἔθνος (naţiune, neam) se întîlnesc adeseori în combinaţie, iar ἀνήρ (bărbat) are uneori în Sfînta Scriptură sensul de τέλειος (desăvîrşit) (*cf. Epistola* 189).

Sf. Vasile va aplica adeseori Scripturii un principiu hermeneutic ce devenise deja clasic în exegeza biblică: limpezirea sensului unui text obscur prin recursul la un pasaj lesne inteligibil (P.G. 31,1264). Astfel verbul κρίνεσθαι are sensuri diferite în funcţie de context: fie „a osîndi", fie sensul lui δοκιμάζεσθαι - „a examina, a cerceta, a testa" (*Omilia la psalmul VII*); la fel este arătată subtila diferenţă de nuanţă între ὀργή (furie) şi θῦμος (mînie) (*Omilia la psalmul XXIX*) ori cea între λάκκος (bazin) şi φρέαρ (fîntînă) (*Omilia la psalmul XIV*), alături de diversele sensuri ale adjectivului σκολιός – „curb, încovoiat" (*Omilia la psalmul VII*).

În cîteva texte veterotestamentare, Sf. Vasile atribuie lui κέρας (corn) sensul de δόξα (slavă)[7].

În *Comentariul la profetul Isaia* 8, teologul capadocian observă faptul că substantivul ὁδός (cale) are uneori înţelesul de διδασκαλία (doctrină) (*Omilia la psalmul XXVIII*) în cîteva pasaje din *Faptele Apostolilor*.

Uneori întreprinde un adevărat studiu filologic comparativ al unor versiuni biblice. De pildă în *Omilia la Psalmul XLIV* „«Frumos întru[8] frumuseţe, în faţa fiilor oamenilor. Vărsatu-s-a har pe buzele Tale» (*Ps* 44,3). La această traducere a textului ebraic ne duc şi [traducerile] lui Aquila şi Simah[9]. [Achila] traduce: «prin frumuseţe Te-ai înfrumuseţat mai mult decît fiii oamenilor»; iar Simah: «prin frumuseţe, frumos eşti mai mult decît fiii oamenilor»" (Sf. Vasile cel Mare, 1986:288). Totodată în *Comentariul la Isaia* 23*,22* precizează că multe note explicative au fost inserate direct în textul biblic de către Aquila[10].

[7] De pildă în *Înţelepciunea lui Isus Sirah* 49,5.

[8] Sau „frumos prin frumuseţe."

[9] *Aquila* (sec. II), păgîn de origine, se converteşte la creştinism; vine, însă, în conflict cu Biserica şi trece la iudaism. Îmbrăţişînd această nouă religie, traduce în greceşte Vechiul Testament. Pentru fidelitatea traducerii sale, dusă pînă la servilism, iudeii o adoptă în locul Septuagintei. *Simah* (sec. II) care după Sf. Epifanie de Salamina era un samarinean trecut la iudaism, a făcut şi el o nouă traducere în greceşte a Vechiului Testament, din care s-au păstrat numai fragmente. Traducerea, deşi cu parafraze, este socotită o traducere bună, nu servilă ca a lui Achila.

[10] Tot aici aflăm că Aquila numea sirenele *struthocameli* (struţi).

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

O problemă interesantă care nu a fost încă soluţionată în mod satisfăcător de cercetători este aceea a gradului cunoaşterii limbii ebraice de către Sf. Vasile. Unele referinţe şi trimiteri la textul ebraic al Vechiului Testament ne determină să credem că Arhiepiscopul Caesareei Capadociei deţinea minime cunoştinţe de ebraică. Astfel, polemizînd cu arienii care se întemeiau pe un text din *Proverbele lui Solomon* pentru a demonstra pretinsul statut de creatură al Fiului lui Dumnezeu, Sf. Vasile se lansează într-o remarcabilă exegeză filologică: „aceştia îşi caută refugiul în textul lui Solomon pentru ca, de acolo, ca dintr-o tabără militară să devasteze [dreapta] credinţă. Astfel, din pricina acestei spuse: „Domnul m-a creat" (*Proverbe* 8,22) atribuită persoanei Înţelepciunii divine, au tras concluzia că le este îngăduit să-L numească pe Domnul creatură. În ceea ce mă priveşte, am multe de spus despre această expresie. Mai întîi, ea este spusă o singură dată în întreaga Scriptură. Mai apoi ea se află într-o carte, [a proverbelor lui Solomon] plină de cugetări tainice şi care se desfăşoară prin mijlocirea multor proverbe, parabole şi a multor cuvinte obscure şi enigme. Şi astfel, [din această carte] nu putem extrage nimic limpede şi nici lipsit de ambiguitate. Însă aici încetez de a mai vorbi pentru a nu prelungi discursul cu divagaţii prea întinse. Noi am lăsat pentru mai tîrziu şi la locul potrivit cercetarea [textelor] despre care [Eunomie] cugetă cu reavoinţă şi acolo, precum va rîndui Dumnezeu, vom îndrepta şi acest pasaj. Şi cred că, fără îndoială, cu [ajutorul] lui Dumnezeu şi prin cercetare, ni se va înfăţişa limpede un sens mai îndreptăţit al acestui text şi care să nu poarte în sine nici o primejdie. Dar, între timp, să nu uităm a aminti un sens mai potrivit al [termenilor] ebraici la care au ajuns alţi tălmăcitori. Astfel, [aceştia] au tradus „m-a dobîndit" în loc de „m-a creat" [11]. Iată ce piedică însemnată [se înalţă] în calea blasfemiei lor [prin care Îl numesc pe Fiul] creatură" (*Împotriva lui Eunomie* II, 20)[12].

Sfîntul Vasile cel Mare va semnala existenţa şi uzul creştin a unor adevărate concordanţe biblice cu termeni teologici normativi, realizate după modelul lexicoanelor aticizanţilor din această perioadă (G. J. M. Bartelink, 1963:87-88).

2. Problematica lexicului teologiei creştine. Dacă terminologia biblică era deja un fapt constituit, cea teologică, în această perioadă se găsea în plin proces de cristalizare. Urmărind istoria teologiei creştine în veacul al treilea p.Chr se poate lesne observa că aproape fiecare dispută dogmatică avea în centrul ei statutul şi sensul unui termen teologic ca: ὁμοούσιος[13] (deofiinţă), ὑπόστασις[14] şi corelativul său πρόσωπον[15].

---

[11] Remarca Sfântului Vasile este întemeiată din punct de vedere filologic. La *Pr.* VIII,22 textul ebraic se traduce în acest mod: *Iahve halali* – „Dumnezeu m-a dobândit". Septuaginta are însă Κύριος ἔκτισέν με– „Domnul m-a zidit."

[12] Pasajele din *Împotriva lui Eunomie* sunt în traducerea noastră.

[13] Este un adjectiv format dintr-un alt adjectiv ὁμός – „de acelaşi fel, identic" şi substantivul οὐσία – „ceea ce îşi constituie propria substanţă, proprietate imuabilă, fiinţă stabilă, realitate neschimbabilă, adevărata natură, realitate primară, substrat, substanţă, esenţă, fire." Este aplicat relaţiei ontologice dintre Dumnezeu Tatăl şi Dumnezeu Fiul.

[14] Este un derivat substantival al verbului ὑφίστημι - „a aşeza dedesubt, a opri, a da fiinţă, a cauza existenţa, a înlocui, a concepe, a aşeza ca model, a făgădui, a se supune, a subzista, e

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

În scrierile cu tendinţă apologetică, Sfîntul Vasile insistă asupra ideii că neutilizarea noii terminologii teologice validată de Biserică merită a fi condamnată (P. G. 29, 549A). Principiul normativ pentru receptarea unui nou termen teologic ca ortodox este deplina sa compatibilitate cu Sfînta Scriptură şi cu tradiţia Părinţilor: „οὐ γὰρ ἐν τῇ ἐφευρέσει τῶν προσηγοριῶν ἡ σωτηρία ἡμων, αλλ' ἐν τῇ ὑγιεῖ περὶ τῆς Θείοτητος εἰς ἣν πεπιστέκαμεν ὁμολογίᾳ"[16].

Cu un rar simţ al nuanţelor Sf. Vasile va sesiza şi înfiera aspru confuzia grosolană (Pr. Dumitru Stăniloae, 2009:83) pe care o făcea ereticul Eunomie când afirma că fiinţa lui Dumnezeu poate fi exprimată prin termenul *nenaştere,* deoarece nu există vreun cuvînt capabil să cuprindă esenţa divină care este mai presus de relaţie. Numai persoana este capabilă de comuniune. Citîndu-l pe Sf. Apostol Pavel, Sf. Vasile va afirma că despre fiinţa divină putem şti doar că este, nu şi ce este în sine, reproşîndu-i lui Eunomie că, de vreme ce nu cunoaşte nici substanţa lucrurilor create îşi arogă capacitatea de cuprinde cu mintea realităţile necreate.

Sfîntul recomandă evitarea formării („inovării" – καινοτομία) de noi cuvinte. Astfel în Epistola 140, episcopul Caesareii afirmă cu convingere că nu doreşte să transmită termeni forjaţi de propria creativitate teologică, pentru a nu coborî teologia la nivel uman, ci îşi doreşte să predea altora cuvintele primite de la Sfinţii Părinţi. Atitudinea teologului este una smerită şi numai în situaţii de criză profundă este îndrituit să creeze noi termeni: „de aceea, cel care are în faţa ochilor Tribunalul lui Hristos şi ştie cîtă primejdie este să înlături sau să adaugi ceva celor transmise de către Duhul, nu trebuie să năzuiască a-şi acorda singur cinstea de a crea noi [termeni], ci să-i primească în tăcere pe cei proclamaţi de către sfinţi" (*Împotriva lui Eunomie* II, 8.). Şi Sfîntul Vasile are meritul incontestabil de a fi conferit semnificaţie ortodoxă multor termeni teologici consacraţi precum *fiinţă* şi *ipostas. Împotriva lui Eunomie* II, 12 ni-l înfăţişează pe Sf. Vasile în postura de creator de noi termeni teologici. Ezitarea în a folosi termenul de *paternitate* (πατροτής - *paternitas*) pentru a defini specificul Persoanei Tatălui este datorată faptului că acest cuvînt constituia un neologism pentru acele vremuri. *Thesaurus Linguae Graecae* consemnează prima lui atestare la Sf. Dionisie Areopagitul şi Grigorie de Nyssa, dar, s-ar cuveni recunoaşterea priorităţii Sf. Vasile în crearea acestui termen fundamental pentru vocabularul Sfintei Treimi, ştiut fiind că operele Sf. Dionisie Areopagitul datează din veacul următor, iar activitatea Sf. Grigorie de

---

exista," ὑπόστασις este un termen polisemantic: „ceea ce stă sub, suport, rezistenţă, sediment, durată, fundaţie, structură, subiect, temă, plan, scop, statornicie, curaj, substanţă, existenţă actuală, realitate, natură reală, proprietate, posesiune." Sf. Vasile cel Mare va resemantiza termenului ca „mod de posesiune a substanţei."

[15] „Faţă, chip, mască teatrală, personaj dramatic, personalitate juridică." Abia teologia creştină îi va acorda acestui cuvînt sensul actual de „persoană", sau conform unei celebre definiţii ulterioare „subzistenţa concretă a unei naturi raţionale." Lumea antică nu a cunoscut nici conceptul nici valoarea autentică a persoanei umane, ori divine.

[16] „Dar nu în inventarea noţiunilor se cuprinde mîntuirea noastră, ci în mărturisirea curată despre Dumnezeu, în Care credem" *Epist.* 175, în Sfîntul Vasile cel Mare, 1988: 396.

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

Nyssa este posterioară cele a fratelui său şi întemeiată pe multe realizări ale acestuia.

3. Teologie şi limbaj. Dată fiind libertatea religioasă primită de după 313 p. Chr., creştinismul îşi va conştientiza treptat specificul şi individualitatea sa culturală, desprinzîndu-se astfel de cultura şi civilizaţia antichităţii şi purcezînd către edificarea unei culturi şi civilizaţii proprii. Scriitorii creştini vor deveni din ce în ce mai convinşi că alcătuiesc o literatură originală, care, deşi parte integrantă a literaturii greco-latine, totuşi reprezintă o noutate remarcabilă, mai puţin sub aspectul formei, cît sub cel al tematicii şi al conţinutului.

În acest context, de o mare importanţă este observaţia Sfîntului Vasile cel Mare privind existenţa unei limbi greceşti „creştine" [(Sfîntul aminteşte uneori de un stil, de un mod de a vorbi bisericesc – ἐκκλεσιαστική συνήθεια (*Epist* 69, 2)]. Fără îndoială, această nouă limbă creştină nu este o limbă propriu-zisă, cît un limbaj funcţional, o variantă stilistică a limbii greceşti a veacului al IV-lea p.Chr. La fel, teologul capadocian este pe deplin conştient de existenţa unor termeni specifici numai limbajului biblic, care nu se regăsesc în alte opere profane, sau care au sensuri specializate pentru noţiuni şi concepte teologice.

Teologul arian extremist Eunomie susţinea faptul că Dumnezeu a creat cuvintele şi îl acuza pe Sf. Vasile că s-ar apropia de concepţiile păgîne epicureice sau aristotelice (J. M. Bartelink, 1963: 98) care proclamau originea naturală a limbajului uman. Potrivit lui Eunomie toate cuvintele reflectă în mod just fiinţa lumii, mărturie fiind Sfînta Scriptură care ne înştiinţează că, la început, Adam a dat nume tuturor animalelor. (*Fc.* 2, 19-20) Ereziarhul afirma limpede că „este cu neputinţă să *gîndim că fiinţa este ceva, iar altceva ceea ce este semnificat de către ea. Însă ea este substratul care dă sens numelui, fiindcă denumirea exprimă cu adevărat fiinţa.*" (*Împotriva lui Eunomie* II,9)

Este posibil ca Eunomie să fi fost influenţat în acest sens de către Origen, ori de filosofia lui Iamblichos, sau chiar de cea orientală care a speculat asupra originii divine a unor cuvinte şi a unor limbi.

A accepta că toate cuvintele sînt creaţii umane ar echivala cu ateismul pentru Eunomie (Jean Danielou, 1956: 412) care, susţinea astfel şi teza că Dumnezeu poate fi înţeles pe deplin în chip raţional.

Împotriva acestei idei care deschidea calea tuturor ereziilor posibile Sfîntul Vasile cel Mare[17] va afirma cu tărie că esenţa lui Dumnezeu nu poate fi cuprinsă de nici un termen din nici o limbă. Astfel, Sfîntul devine exponentul unei îndelungi tradiţii filosofice greceşti care se revendică în special de la filosofii stoici, cei care au fost reputaţi în antichitate pentru cercetările lor de natură lingvistică. Potrivit arhiepiscopului de Caesareea este fals să se conceapă existenţa unei limbi divine, sacre, inspirate[18], deoarece Dumnezeu nu are o limbă proprie, ci se află mai presus

[17] În buna tradiţie stoică, potrivit căreia orice termen uman exprimă doar o porţiune a realităţii. Cf. P. G. 29, 533.

[18] Fără îndoială a fost eronată „erezia celor trei limbi" sau doctrina medievală a celor „trei limbi sacre" – ebraica, greaca, latina. Potrivit acesteia Dumnezeu poate fi slăvit şi invocat eficient numai în

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

de limbă. Limba aparţine sferei creatului şi serveşte la comunicarea între creaturi. Scopul limbii este unul instrumental, practic, limba nefiind un mijloc prin care putem accede la adevăr şi la esenţa lucrurilor: „Dumnezeu, Creatorul nostru, ne-a dat uzul vorbirii ca să descoperim unii altora simţămintele inimilor, şi, datorită naturii noastre comune, să facem cunoscute celorlalţi oameni gîndurile noastre, dîndu-le la iveală ca din nişte cămări ascunse ale inimii. Dacă am fi alcătuiţi numai din suflet, ne-am înţelege unii cu alţii numai prin gîndire, dar pentru că sufletul nostru îşi zămisleşte gîndurile în ascuns în trup, ca sub o perdea, este nevoie de cuvinte şi de nume ca să facem cunoscute cele aflate în adîncul nostru. Cînd gîndirea noastră e rostită, atunci este purtată de cuvînt ca de o luntre, străbate aerul şi trece de la cel ce grăieşte la cel ce aude" (*Omilia III la Dt. 15,9,* în Sfîntul Vasile cel Mare, 1986:365).

În opera marelui teolog creştin se mai pot identifica şi alte observaţii lingvistice remarcabile. În continuare vom prezenta selectiv unele aspecte relevante privind relaţia dintre teologie şi lingvistică în opera arhiepiscopului Caesareei Capadociei:

Asemenea altor autori creştini, din motive misionare, teologul capadocian ne înfăţişează diverse etimologii, adeseori fanteziste, dar situate în context creştin şi care ar pleda astfel pentru adevărul doctrinei creştine. Astfel în *Omilii la Hexaimeron* III, 8 substantivul oujranovς (cer) este considerat un derivat al verbului oJravw (a vedea), deoarece reprezintă „firmamentul vizibil", fapt ce îi permite imediat să facă trimitere la cerul cel nevăzut („al treilea cer", paradisul) despre care vorbea Sf. Apostol Pavel în *2 Corinteni* 12, 2. Etimologia provine de la Platon (*Cratylos* 396 B-C), însă cu certitudine, prin filiera lui Filon de Alexandria (*De mundo* 406 a 6). Astfel, teologii creştini au preluat numeroase etimologii din operele autorilor păgîni, adaptîndu-le necesităţilor proprii şi conferindu-le un conţinut creştin.

În *Despre Sfîntul Duh* XXIX,74 se vorbeşte limpede despre existenţa „limbii" capadociene în veacul al IV-lea p. Chr. Remarca este de altfel extrem de preţioasă pentru persistenţa limbilor indigene în perioada elenistică. În acelaşi tratat teologic (VII, 16) se emite observaţia că limba locuitorilor din mediu rural este mult mai conservatoare decît a celor din mediul urban. Sf. Vasile aborda în acest loc problematica originii unei vechi formule dogmatice care rămăsese în uz în bisericile de la ţară.

Cu un remarcabil simţ lingvistic, Părintele capadocian va observa că polemicile dintre apuseni şi răsăriteni pe temă acceptării termenilor ὑπόστασις (persoană, ipostas) şi οὐσία (fiinţă, esenţă, fire) se datorau insuficienţei limbii latine care, nebeneficiind de un vocabular atît de vast, de rafinat şi de apt pentru speculaţii metafizice, împrumuta din limba greacă pe οὐσία, transliterîndu-l *usia*[19]. În plus,

---

una dintre aceste trei limbi, iar cuvîntul Scripturii poate fi înţeles numai lecturat sau rostit în limbile originale.

[19] „Or faptul că ipostasul şi fiinţa nu sînt unul şi acelaşi lucru, cred că ne-au dat să-l înţelegem chiar şi fraţii din Apus, atunci cînd simţind sărăcia limbii lor au tradus în greceşte termenul de «fiinţă» pentru că dacă ar exista o deosebire cît de mică de nuanţă, ea s-ar fi păstrat prin deosebirea

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

latinii, în spirit strict niceean, mai identificau pe οὐσία cu ὑπόστασις, acuzîndu-i pe răsăriteni de înclinaţii sabeliene.

O discuţie interesantă despre caracterul natural, convenţional şi instrumental al limbilor omeneşti aflăm în *Despre Sfîntul Duh* VII,16. Se vorbeşte despre doxologiile creştine cu caracter treimic în care erau înşirate cele Trei Persoane ale Sfintei Treimi în alte limbi decît greaca. Mesopotamienii şi locuitorii Capadociei au fiecare un cuvînt echivalent (conjuncţie coordonatoare echivalentă grecesului kaiv) pentru a desemna relaţiile dintre Persoanele Treimice. Sfîntul Duh a prevăzut această posibilitate de traducere interlingvistică, atunci cînd, la Turnul Babel a amestecat limbile, dar nu într-atît încît acestea să nu mai poată comunica deloc între ele (*Despre Sfîntul Duh* 29*,* în Sfîntul Vasile cel Mare, 1988: 88).

În aceeaşi operă se subliniază faptul că teologul, în formularea dogmelor creştine va trebui să acorde o mare importanţă şi cuvintelor aparent neînsemnate ale propoziţiei, cum sînt prepoziţiile şi conjuncţiile[20], mai mult, nici sensul unei silabe sau chiar al unei simple litere[21] nu poate fi neglijat în discursul teologic care este în principal lingvistic (*Despre Sfîntul Duh* I, *op.cit.,* p. 17-18).

O altă cauză a necesităţii cercetării lingvistice în teologie este distorsionarea textul sacru, biblic sau patristic de către eretici, pentru a-l armoniza cu doctrinele lor false: „«da» şi «nu» sînt două expresii, deseori, însă, cel mai mare dintre bunuri, adevărul, şi ultima expresie a răutăţii, minciuna, sînt redate prin aceste cuvinte mici”[22].

Concluzii. Raportul paradoxal între conţinutul autentic semnificativ şi care se raportează la realitate, experienţă şi existenţă al termenilor teologici şi pe de altă parte la inefabilul celor la care trimit a fost surprins în mod foarte plastic în scurtul opuscul *Despre credinţă* de Sf. Vasile, care ne precizează că limba constituie un imperfect şi temporar instrument de cunoaştere: „mărimea şi slava lui Dumnezeu nu pot să fie cuprinse în cuvînt şi să fie concepute cu mintea, nu este posibil nici să fie tălmăcite, nici să fie cuprinse într-o expresie sau într-un gînd; dar abia, şi cu dificultate, Scriptura de Dumnezeu inspirată, prin mai multe cuvinte care au fost împrumutate din folosinţa noastră zilnică, a dat celor care au inima curată, o oarecare idee slabă despre Dumnezeu, ca prin oglindă, căci vederea către faţă a lui Dumnezeu şi cunoaşterea desăvîrşită se vor dărui, potrivit cu făgăduinţa existentă, în veacul viitor, celor vrednici să le primească; acum însă, chiar dacă cineva este Pavel sau Petru, vede cu adevărat cîte vede, şi nu rătăceşte nici nu este victima închipuirii lui…De aceasta ne încredinţează şi fericitul Petru şi Ioan şi toţi ucenicii Domnului care, prin progresul continuu şi statornic şi îmbunătăţirea lor în viaţa

---

clară şi de neconfundat a termenilor.” (Sfîntul Vasile cel Mare, 1988:441). Cf Fericitul Ieronim, *Epistola* XCIII: „ὁμοούσιος, unius esse.” Despre *patrii sermonis egestas* (Lucretius) în cazul latinei au mai vorbit şi Rufinus, dar şi Sf. Grigorie de Nazianz.

[20] Cf. pe larg despre această problemă David G. Robertson, 2003: 167-174.

[21] Este deja celebră confuzia şi problemele generate de distincţia ὁμοούσιος (deofiinţă) şi ὁμοιούσιος (asemănător după fiinţă).

[22] *Ibidem.*

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

prezentă, garantează că acea cunoaştere care se rezervă în viaţa viitoare este deopotrivă de excepţională ca şi în exemplul oglinzii" (*Despre credinţă* I-II, în Sfîntul Vasile cel Mare, 1989: 89-90).

Problematica terminologiei teologice a fost astfel soluţionată încă din veacul al IV-lea de către Părinţii Capadocieni, în special de *Împotriva lui Eunomie* a Sfîntului Vasile cel Mare. S-a afirmat cu claritate că termenii teologici nu reflectă fiinţa divină sau adevărul lucrurilor ci consemnează o experienţă religioasă concretă a omului care ajunge în contact cu energiile necreate ale lui Dumnezeu. Fiinţa Sa nu poate fi cunoscută, cunoaşterea fiind posibilă doar la nivel interpersonal, ca relaţie vie şi comuniune de iubire şi rugăciune.

Termenii teologici sînt convenţionali, indicativi ai însuşirilor sau atributelor divine şi semnificativi pentru lucrarea energiilor necreate în lume. Între limbă şi adevăr nu există nici o analogie (Papadopoulou, 2007: 46). Părinţii au dovedit ca false concepţiile analogiste de sorginte platonică şi aristotelice. Numele nu descriu fiinţa lucrurilor, aşadar semnificantul nu trimite către esenţa referentului, ci descrie existenţa şi atributele acestuia condensate şi cristalizate în semnificat care constituie un concept viabil şi realist. Cu toate acestea semnificatul nu se poate transforma într-un instrument gnoseologic. Precum va spune marele patriarh al Bizanţului, Sf. Fotie, numele nu susţin, „ci sînt tangente la existenţă" (apud Matzoukas: 246, nota 266).

Cu toate acestea termenii teologici, deşi convenţionali şi relativi, sînt totuşi inspiraţi de către Duhul Sfînt, călăuzind şi îndemnînd către experienţe religioase similare celor al căror conţinut îl reflectă. Totodată au şi rolul de a norma şi verifica autenticitatea şi ortodoxia unor astfel de experienţe. Definiţiile dogmatice „încadrează experienţa personală în experienţa şi viaţa comună a Bisericii" (Yannaras, 2009: 59).

Bibliografie selectivă

Ediţii româneşti ale operei Sf. Vasile cel Mare

Sfîntul Vasile cel Mare, 1986, *Scrieri,* partea întîi, traducere, introducere şi note de Pr. Dr. Dumitru Fecioru, Editura Institutului Biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti

Sfîntul Vasile cel Mare, 1988, *Scrieri,* partea a treia, traducere, introducere şi note de Pr. Prof. Dr. Constantin Corniţescu şi Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti

Sfîntul Vasile cel Mare, 1989 *Scrieri,* partea a doua, traducere de Prof. Iorgu D. Ivan, Editura Institutului Biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti

Dicţionare şi enciclopedii

A Dictionary of Christian Biography and literature, Henry Wace, London, John Murray, Albemarle Street, W., 1911

A Greek and English Lexicon, compiled by Henry George Liddell and Robert Scott, Oxford Clarendon Press, 1996

A Patristic Greek Lexicon, G.W.H. Lampe, Oxford, At the Clarendon Press, 1961

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

A Dictionary of Christian Biography and literature, Henry Wace, London, John Murray, Albemarle Street, W. 1911
Dicţionar de teologie ortodoxă, Pr. Prof. Dr. Ion Bria, Bucureşti, Editura Institutului biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994
Dicţionar enciclopedic de literatură creştină din primul mileniu, Remus Rus, Bucureşti, Editura Lidia, 2003
Dictionnaire grec-francais, A. Bailly, Paris, Hachette, 1991
Mic dicţionar al ereziilor evului patristic, Conf. Dr. Sergiu Tofan, Galaţi, Partener, 2003

Lucrări

Bernardi, J., 1968, *La prèdication des Pères cappadociens. Le prédicateur et son auditoire,* Presses Universitaires de France, Paris
Bota Ioan M., 1997, *Patrologia*, Casa de Editură "Viaţa creştină", Cluj Napoca
Campbell, James Marshall A. M., 1922, *The influence of the second sophistic on the style of the sermons of St. Basil the Great*, vol. II, Catholic University of America, Washington D.C.
von Campenhausen, Hans Frieiherr, 2005, *Părinţii greci ai Bisericii*, traducere de Maria Magdalena Anghelescu, Bucureşti, Humanitas
Coman, Ioan G., 1995, *Probleme de literatură şi filosofie patristică,* Editura Institutului biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti
Coman, Ioan G, 2000, *Patrologie*, Sfînta Mănăstire Dervent, Dervent
Cook, J.G., 2000, *Interpretation of New Testament in Greco-Roman Paganism,* Tübingen
Hadot, Pierre, 1997, Ce este filosofia antică? traducere de George Bondor şi Claudiu Tipuriţă, Polirom, Iaşi
Lossky, Vladimir, 2006, *Introducere în teologia orodoxă,* traducere de Lidia şi Remus Rus, Sofia, Bucureşti
Louth, Andrew, 2008, *The Cambridge History of early Christian Literature,* Cambridge University Press
Martzelos, Georgios, 2000, *Sfinţii Părinţi şi problematica teologică,* traducere Cristian-Emil Chivu, Editura Bizantină, Bucureşti
Matzoukas, Nikolaos, an neprecizat, *Istoria filosofiei bizantine,* traducere de Pr. Prof. Dr. Constantin Coman şi Nicuşor Deciu, Editura bizantină, Bucureşti
Meredith, Anthony, 2008, *Capadocienii,* traducere de Constantin Jinga, Sofia, Bucureşti
Moreschini Claudio, Norelli Enrico, 2004, *Istoria literaturii creştine vechi greceşti şi latine*, traducere de Hanibal Stănciulescu şi Gabriela Sauciuc, vol.2 tomul I, Polirom, Iaşi
Papadopoulou, Stilianou G., 2007, *Teologie şi limbă. Teologie experimentală. Limbă convenţională,* traducere de Pr. Conf. dr. Constantin Băjău, Editura Mitropoliei Moldovei, Craiova
Quasten, Johannes, 1959, *Patrology,* Christian Classics, a division of RCL, Allen, Texas
Rousseau, Philip, 1994, *Basil of Caesareea,* University of California Press, Berkeley
Sesboué, Bernard, 1982, introducere la Basile de Césareé, *Contre Eunome,* în „Sources Chretiénnes", no. 299, tome I, Èditions du Cerf, Paris

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)

Timothy, H.B., 1973, *Early Christian Apologists and Greek Philosophy,* Van Gorcum&Comp.B.V., Assen
Tixeront, 1942, J. *Precis de patrologie,* Librairie Victor Lecoffre, Paris
Voicu, Constantin, Dumitraşcu, Nicu, 2006, *Patrologie,* Editura Institutului Biblic şi de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti
Yannaras, Christos, 2009, *Adevărul şi unitatea Bisericii,* traducere de Ierom. Ignatie (Ilie) şi Uliniuc Ionuţ Dumitru, Sofia, Bucureşti
Idem, 1996, *Abecedar al credinţei,* traducere de Constantin Coman, Editura Bizantină, Bucureşti
Wolfson, H.A., 1976, *The philosophy of Church Fathers: faith, trinity, incarnation*, vol.1, Harvard University Press

Articole şi studii

Bartelink, G. J. M., 1963, „Observations de Saint Basile sur la langue biblique et theologique", în *Vigiliae Christianae*, nr. 17, p. 85-104
Chifăr, Nicolae, 2009, „Contribuţia Sfîntului Vasile cel Mare la combaterea pnevmatomahismului eunomian", în „Studia Basiliana", vol. I, Bucureşti, Editura Basilica a Patriarhiei Române, p. 251-264
Danielou, Jean, 1959, „Eunome l'arien et l'exégèse néoplatonicienne du Cratyle", în *Revue des études grecques* nr. 69, p. 412-432
Hanson, R.P.C., 1968, „Basil's Doctrine of Tradition in Relation to the Holy Spirit", în *Vigiliae Christianae*, vol. 22. No. 4, p. 241-255
Pouchet, Jean Robert, 1993, „Les 366 letters de Saint Basile: son millieu et ses activités", în *Studia Patristica* 27, nr. 27, p. 100-105
Robertson, David G., 2003, „Basil of Caesareea on the Meaning of Prepositions and Conjunctions", în *The Clasical Quarterly*, New Series, may, vol. 53, no.1, p. 167-174
Robertson, David G., 1998, „Stoic and aristotelian notions of substance in Basil of Caesarea", în *Vigiliae Christianae*, nr. 52, p. 393-417
Stăniloae, Dumitru, 2009a, „Învăţătura despre Sfînta Treime în scrierea Sfîntului Vasile Împotriva lui Eunomiu", în *Studia Basiliana*, vol. I, , Editura Basilica a Patriarhiei Române, Bucureşti, p. 82-100
Stăniloae, Dumitru, 2009b, „Fiinţa şi ipostasurile în Sfînta Treime, după Sfîntul Vasile cel Mare", în *Studia Basiliana*, vol. I, Bucureşti, Editura Basilica a Patriarhiei Române, 2009, p. 57-82
Turcescu, Lucian, 1997, „Prosopon and hypostasis in Basil of Caesarea's *Against Eunomie* and the epistles", în „*Vigiliae Christianae*, nr.51, p. 374-395
Ulrich, Jörg, „Nicaea and the West", 1997, în *Vigiliae Christianae*, nr. 51, p. 10-24
Vandenbusche, E., 1944-1945, „La part de la dialectique dans la theologie d'Eunomie", în *Revue d'histoire ecclesiastique*, nr. 40, p. 47-52

BDD-A58 © 2010 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-14 00:05:13 UTC)